

ТИЛ ЎРГАНУВЧИЛАРИНИ ЧЕТ ТИЛИ ДАРСЛАРИДА ТИНГЛАБ ТУШУНИШГА ЎРГАТИШ

Отабоев Оғабек Давронбоевич

Урганч Давлат Университети

Хорижий филология факультети талабаси

Аннотация. Ушбу мақолада энди янги тил ўрганишни бошлаган мактаб ўқувчилари ва мустақил тилни ўрганишни бошлаганлар учун тинглаб тушунишни ўргатиш жуда яхши тавсия ва маълумотлар берилган.

Калит сўзлар. Тинглаб тушуниш, матн, матн билан ишлаш, лексик бирлик-лар, бирикмалар

Тинглаб тушунишга ўргатиш деганда эшитилган нутқни фонетик, лексик, грамматик ва семантик жиҳатдан идрок қилиш, фаҳмлаш кўзда тутилади. Демак, эшитилган нутқ мазмунини тўғри тушуниш учун ўқувчиларда фонетик, лексик, грамматик малакалар шакланган бўлишлиги талаб қилинади. Нутқни тинглаб тушунишга, яъни идрок этишга ўргатиш ўз навбатида ўқувчининг эшитиш қобилиятини такомиллаштирувчи, хотира ва диққатини ривожлантирувчи, товуш оҳанглариини фарқлашга, лексик бир-ликлар маъносини ва ўзаро бирикадиган сўзлар орасидаги грамматик боғлиқликларни ўзлаштиришга ўргатадиган жараёнدير. Ўқувчи тинглаётган нутқни эшитиш, кўриш, ҳис қилиш, нутқ-ҳаракат анализаторлари орқали қабул қилиб, уларни хотирасида сақланаётган стереотиплар (андозалар) билан қиёслайди. Ўхшаш фонетик, лексик, грамматик белгиларни фаҳмлаб, тегишли тушунчаларга эга бўлади. Бу жараёнда ўқувчи миясининг анализ-синтез қилиш фаолияти бошланиб, анализаторлар узатган сигналларни мантиқий тушуна бошлайди. Оқибат натижада ўқувчининг тинглаб ту-шуниш фаолияти бошланади, маълум мавзуларга оид фикрларни тинглаб тушуниш кўникмалари шакллана бошлайди. Бу кўникмалар махсус бажартириладиган машқлар орқали малакаларга айлантирилади.

Тинглаб тушунишга ўргатиш нутқ фаолиятига ўргатишнинг алоҳида бир босқичи сифатида гапиришга, ўқиш ва ёзишга ўргатиш билан чамбарчас боғлиқдир. Бу босқич дарснинг алоҳида бир қисми сифатида, ёки нутқ фаолиятининг бошқа турлари билан комплекс ҳолда ташкил қилинади.

Аслини олганда ўқувчилар 5-синфдан бошлаб ўқитувчининг кундалик дарсларида гапираётган чет тилидаги жумлаларини эшитиб тушунишга ўрганадилар. Бундай жумлалар миқдори таълим босқичларига ва ўқувчиларнинг ўзлаштиришларига кўра ҳар бир дарсда тобора кўпайтирилиб борилади. Ўқувчилар ўқитувчининг янги сўзларни, грамматик қоидаларни тушунтириши жараёнида тинглаб тушунишга ўргана бошлайдилар. Бундай жараён методик адабиётларда умумий дастур асосида уюштирилган тинглаб тушунишга ўргатиш дейилади. Бу жараёнда ўқитувчидан иложи борича чет тилида гапириш талаб мелинади. Ўқитувчи 6-синфдан бошлаб ўқув дастурига мос келадиган махсус матнларни тинглаб тушунишга ўргата бошлайди. Бу жараён дарснинг алоҳида бир босқичи сифатида режалаштирилади ва шунга мос методик тайёргарликлар кўришни тақозо қилади. Методик адабиётларда бу жараён махсус дастур асосида ташкил қилинадиган тинглаб тушунишга ўргатиш деб аталади. Бундай тинглаб тушунишга ўргатиш натижалари махсус машқлар ва назорат усуллари билан баҳоланади.

Тинглаб тушунишга ўргатувчи ҳар бир машқдан олдин ўқитувчи ўқувчиларга конкрет мазмунли топшириқлар беради, уларнинг диққат-этиборларини топшириқни тўғри бажариш йўлларига қаратади. Масалан, дастлабки босқичларда ўқитувчи ўқувчиларга тингланаётган матннинг умумий маъносини ёки аниқ мазмунини тушунишни топшириқ қилиб бериши мумкин. Кейинги босқичларда эса матндаги персонажлар характерини, воқеаларни шарҳлашни, уларга муносабат билдиришни таклиф қилиши мумкин. Диафильмлар, кинофильмлар намойиши орқали ташкил қилинадиган тинглаб тушуниш дарсларида ўқитувчи иш бошлашдан олдин намойиш қилинадиган материалнинг умумий йўналиши билан таништириши, қандай лавҳаларга асосий этиборни қаратиш лозимлигини тушунтириши мумкин. Аудиоматнда ўқувчилар учун нотаниш тил материали мавжуд бўлса, ўқувчиларнинг олдиндан фаҳмлаш қобилиятларини ривожлантириш мақсадида ўқитувчи ўқувчиларга йўналтирувчи тушунтиришлар беради. Лозим ҳолларда эса, матнни эшиттиришдан олдин, нотаниш лексик, грамматик қийинчиликларни тушунтиради ёки дарстахтага ёзиб қўяди. Аудио-матн бир бора эшиттирилганидан кейин, ўқувчилар томонидан яхши тушунилмаганлиги аниқланса, ўқитувчи бу жараённи қўшимча воситалар орқали яна икки-уч бор такрорлаши мумкин.

Тинглаб тушунишнинг яқунловчи босқичида ўқувчиларнинг тушунганлик даражалари назорат қилинади. Бу жараёнга иложи борича камроқ вақт сарфлаб ва кўпроқ ўқувчиларнинг билимини назорат қилишга уруниш мақсадга мувофиқдир. Маълумки, индивидуал назорат ўқитувчидан жуда кўп вақт сарфлашни талаб қилади. Гуруҳ ёки оммавий равишда уюштириладиган назорат эса, ҳар бир ўқувчининг билим даражасини аниқ назорат қилиш имкониятини бермайди. Бу ўринда назоратни энг паст ўзлаштирувчи ўқувчилардан бошлаш, яхши ўзлаштирувчи ўқувчилардан унинг жавобини тўлдиришни сўрашдан бошлаган маъқул.

Тинглаб тушунишга ўргатишдаги барча машқларни муваффақият билан ўзлаштирган ўқувчилар аста-секинлик билан турли тоифадаги одамлар нутқини тинглаб тушунадиган, уларга ўз муносабатини билдира оладиган, яъни мулоқатга кириша оладиган бўладилар.

Кўриниб турибдики, тинглаб тушунишга ўргатиш бевосита матн устида ишлаб, фақат уни таржима қилишнигина эмас, уни эшитиб тушунишни талаб қиладиган ва шу асосда мулоқотга киришувни ўргатадиган жараёндир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Елухина Н. В., Тихомирова Е. В. Контроль устного неофициального общения на иностранном языке. ИЯШ, 1998, №2, с. 14.
2. Контроль речевых умений в обучении иностранным языкам. под ред. Проф. В. С. Цетлин. – М:1970.
3. Контроль в обучении иностранным языкам в среднем школе. (Сб. статей под ред. В. А. Слободчикова). – М:1986 () т